ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24433600

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini va ijodiy fikrlashni rivojlantirish

Tillabayeva Gulruh Sohibbek qizi –
Farg’ona davlat universiteti
“Boshlang’ich ta’lim” kafedrasi katta o‘qituvchisi,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: gulruhgulruh111@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-7901-6031

Xojimamatova Diyora Umidjon qizi –
Farg’ona davlat universiteti
“Boshlang’ich ta’lim” yo‘nalishi 3-bosqich talabasi,

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish hamda ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari yoritiladi. Kitob o‘qishga qiziqish uyg‘otish, o‘qilgan matnni anglash, mustaqil xulosa chiqarish, obrazlar va voqealarga munosabat bildirish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda qo‘llash mumkin bo‘lgan interfaol metodlar, oilaviy kitobxonlik, maktab kutubxonasi bilan hamkorlik hamda raqamli vositalardan oqilona foydalanish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Maqolada kitobxonlik va ijodiy fikrlash bir-birini to‘ldiradigan, bolaning nutqi, tasavvuri, tafakkuri va ma’naviy dunyosini boyitadigan muhim kompetensiyalar sifatida talqin etiladi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, kitobxonlik madaniyati, ijodiy fikrlash, o‘qish savodxonligi, mustaqil tafakkur, badiiy matn, interfaol metod, nutq rivoji, oilaviy kitobxonlik, pedagogik texnologiya.*

Развитие культуры чтения и творческого мышления у учащихся начальных классов

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические и психологические основы формирования культуры чтения и развития творческого мышления у учащихся начальных классов. Анализируются способы пробуждения интереса к чтению, понимания прочитанного, самостоятельного формулирования выводов и выражения собственного отношения к героям и событиям произведения. Особое внимание уделяется интерактивным методам, применяемым на уроках и во внеурочной деятельности, семейному чтению, сотрудничеству со школьной библиотекой и разумному использованию цифровых средств. Культура чтения и творческое мышление рассматриваются как взаимосвязанные компетенции, обогащающие речь, воображение, мышление и духовный мир ребёнка.*

Ключевые слова: *начальное образование, культура чтения, творческое мышление, читательская грамотность, самостоятельное мышление, художественный текст, интерактивный метод, развитие речи, семейное чтение, педагогическая технология.*

Developing reading culture and creative thinking in primary school students

Annotation. *This article discusses the pedagogical and psychological foundations of developing reading culture and creative thinking among primary school pupils. It examines ways to encourage interest in reading, support comprehension, help children draw independent conclusions, and express their own views about characters and events. The article also presents interactive methods for classroom and extracurricular activities, the role of family reading and school libraries, and the thoughtful use of digital tools. Reading culture and creative thinking are viewed as complementary competencies that enrich children’s language, imagination, reasoning, and personal development.*

Keywords: *primary education, reading culture, creative thinking, reading literacy, independent thinking, literary text, interactive methods, language development, family reading, educational technology.*

KIRISH

Bugungi ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga faqat tayyor bilimlarni yetkazish emas, balki uni mustaqil fikrlaydigan, savol bera oladigan, o‘z qarashlarini asoslaydigan va yangi g‘oyalar taklif qiladigan shaxs sifatida tarbiyalash muhim vazifalardan biridir. Bu maqsadga erishishda kitobxonlik madaniyati alohida o‘rin tutadi. Kitob bola uchun yangi bilimlar manbai bo‘lish bilan birga, uning tasavvurini kengaytiradi, so‘z boyligini oshiradi, voqea-hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashga yordam beradi.

Boshlang‘ich ta’lim davri o‘qish ko‘nikmalari shakllanadigan, o‘quvchining kitobga munosabati tarkib topadigan muhim bosqichdir. Aynan shu davrda bola o‘qishni faqat topshiriq yoki baho olish uchun bajariladigan faoliyat deb emas, balki zavq, bilish va kashf etish vositasi sifatida qabul qilishi lozim. Buning uchun o‘qituvchi matnni ifodali o‘qish, mazmunni suhbat orqali ochish, ijodiy topshiriqlar berish va o‘quvchining shaxsiy tajribasiga murojaat qilish kabi usullardan foydalanishi zarur. Kitobxonlik va ijodiy fikrlash o‘zaro uzviy bog‘liq. O‘qigan asari yuzasidan savol tuzgan, qahramonning xatti-harakatiga baho bergan yoki hikoyaning davomini o‘ylab topgan bola matnni shunchaki takrorlamaydi, balki uni faol ravishda qayta anglaydi. Shu sababli maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinflarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning mazmunini ochib berish va ijodiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi amaliy usullarni tavsiya etishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Kitobxonlik madaniyatining mazmuni va uning ta’limdagi ahamiyati. Kitobxonlik madaniyati – bu kitobni tanlash, undan maqsadli foydalanish, matnni tushunish, o‘qilgan ma’lumotni tahlil qilish va o‘z hayotiy tajribasi bilan bog‘lay olishga doir bilim hamda ko‘nikmalar majmuasidir. U faqat tez yoki ravon o‘qish bilan cheklanmaydi. Haqiqiy kitobxon matndagi asosiy fikrni ajratadi, muhim va ikkinchi darajali ma’lumotni farqlaydi, muallifning maqsadini anglashga intiladi hamda o‘qiganlari yuzasidan mustaqil fikr bildiradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ushbu madaniyat bosqichma-bosqich rivojlanadi. Dastlab bola harflar va so‘zlarni to‘g‘ri tanish, gaplarni ravon o‘qish, matn mazmunini qayta hikoya qilishni o‘rganadi. Keyingi bosqichda voqealar ketma-ketligini aniqlash, qahramonlarni taqqoslash, sabab va natijani topish, matnga sarlavha tanlash kabi

murakkabroq faoliyatlar amalga oshiriladi. O‘qituvchi topshiriqlarni bolaning yoshi, o‘qish tezligi va qiziqishiga moslashtirishi kerak.

Kitob o‘qish bolaning lug‘at boyligini kengaytiradi. Badiiy asarlarda uchraydigan yangi so‘zlar, iboralar va tasviriy vositalar o‘quvchining og‘zaki hamda yozma nutqini boyitadi. Matn bilan muntazam ishlash fikrni izchil bayon etish, gaplarni mazmunan bog‘lash, savollarga to‘liq javob berish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Shuningdek, ertak va hikoyalar orqali yaxshilik, halollik, do‘stlik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat kabi tushunchalar hayotiy misollar asosida anglanadi. Kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda majburlashdan ko‘ra qiziqtirish samaraliroqdir. O‘quvchiga faqat bir xil kitobni tavsiya etish o‘rniga, uning yoshiga mos ertak, sarguzasht, tabiat, hayvonot olami, ilmiy-ommabop hikoya va she’rlar orasidan tanlash imkonini berish maqsadga muvofiq. Tanlov imkoniyati bolada o‘qishga nisbatan mas’uliyat va ichki rag‘batni kuchaytiradi.

Ijodiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik asoslari. Ijodiy fikrlash – muammoni turli nuqtayi nazardan ko‘ra olish, noodatiy yechimlar taklif qilish, mavjud ma’lumotlar asosida yangi g‘oya yaratish va o‘z fikrini dalillar bilan ifodalash qobiliyatidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida ijodiy fikrlash tayyor javobni yod olish orqali emas, balki izlanish, taqqoslash, taxmin qilish, savol berish va tajriba o‘tkazish jarayonida rivojlanadi. Badiiy matn ijodiy fikrlash uchun qulay vositadir. Masalan, hikoya o‘qib bo‘lingach, o‘qituvchi “Agar sen qahramon o‘rnida bo‘lganingda nima qilarding?”, “Voqea boshqacha yakunlanishi mumkinmidi?”, “Qahramon nima sababdan shunday yo‘l tutdi?” kabi ochiq savollarni beradi. Bunday savollarning yagona, oldindan belgilangan javobi bo‘lmasligi mumkin. Muhimi, o‘quvchi o‘z fikrini tushuntirsin va matndan dalil keltirishga harakat qilsin. Ijodiy fikrlashni rivojlantirishda xato qilishdan qo‘rqmaydigan muhit yaratish zarur. O‘quvchining noodatiy javobi darhol rad etilmasligi, avvalo tinglanishi va mulohaza yuritishga undalishi lozim. O‘qituvchi “Nega shunday deb o‘ylaysan?”, “Yana qanday yo‘l bo‘lishi mumkin?” kabi savollar bilan fikrni chuqurlashtiradi. Bu yondashuv bolaning o‘ziga ishonchini oshiradi va mustaqil fikr bildirishga odatlantiradi.

Ijodiy faoliyat turli shakllarda tashkil etilishi mumkin: hikoyaga yangi yakun yozish, qahramonga maktub tuzish, matn asosida rasm chizish, voqealarni sahnalashtirish, ertak qahramonlari nomidan kundalik yozish yoki kichik kitobcha yaratish. Bunda natijaning badiiy mukammalligidan ko‘ra, bolaning mustaqil g‘oya ishlab chiqishi va uni ifodalashi muhim hisoblanadi.

Darslarda qo‘llash mumkin bo‘lgan samarali metodlar. “To‘xtab o‘qish” metodi. O‘qituvchi hikoyani ma’lum joyigacha o‘qib, keyingi voqea qanday davom etishi mumkinligini so‘raydi. O‘quvchilar o‘z taxminlarini aytadilar va o‘qishni davom ettirib, taxminlarini matn bilan solishtiradilar. Bu usul diqqatni jamlash, oldingi ma’lumotga tayanish va bashorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

“Qahramon kursisi” metodi. Bir o‘quvchi asar qahramoni roliga kiradi, sinfdoshlari esa unga savollar beradi. Masalan, “Nima uchun bunday qaror qabul qilding?”, “Do‘stingga qanday yordam bergan bo‘larding?” kabi savollar qahramonning ichki kechinmalarini tushunishga yordam beradi. O‘quvchi javob berishda matn mazmuniga tayanishi va obrazga mos fikr yuritishi kerak.

“Hikoyaga boshqa yakun” topshirig‘i. O‘quvchilar asarning yakunini o‘zgartirib, o‘z variantlarini og‘zaki yoki yozma shaklda bayon qiladilar. So‘ng turli yakunlar muhokama qilinadi: qaysi biri voqealar rivojiga mos, qaysi biri qahramon xarakterini o‘zgartirdi, qaysi yakun o‘quvchiga ko‘proq ta’sir qildi? Bu topshiriq tasavvur va mantiqiy izchillikni birgalikda rivojlantiradi.

“So‘zdan hikoyaga” metodi. O‘qituvchi bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan 3–5 ta so‘zni taklif qiladi. Masalan: “kitob”, “daraxt”, “qush”, “yomg‘ir”. O‘quvchilar shu so‘zlardan foydalanib kichik hikoya tuzadilar. Topshiriq so‘z boyligini faollashtiradi, tasavvurni kengaytiradi va mustaqil matn yaratishga o‘rgatadi.

“Savollar zinapoyasi” usuli. O‘qilgan matn yuzasidan savollar oddiydan murakkabga qarab tuziladi: “Kim?”, “Qayerda?”, “Qachon?”; “Nima sababdan?”; “Sen qanday xulosa chiqarding?”; “Voqeani qanday o‘zgartirgan bo‘larding?” Bu ketma-ketlik faktni eslab qolishdan tahlil va ijodiy baholashga o‘tishga yordam beradi.

“Kitob xaritasi” usuli. O‘quvchilar o‘qigan asarining nomi, muallifi, asosiy qahramonlari, voqea joyi, muhim hodisalari va o‘ziga yoqqan fikrini bitta sxema yoki rasmli xaritada aks ettiradilar. Xarita matn mazmunini tizimlashtirish, asosiy ma’lumotni ajratish va uni vizual tarzda ifodalash imkonini beradi.

“Birgalikda kitob yaratamiz” loyihasi. Sinf kichik guruhlarga bo‘linadi. Har bir guruh hikoyaning bir qismini yozadi yoki tasvirlaydi. Keyin qismlar birlashtirilib, umumiy sinf kitobi tayyorlanadi. O‘quvchilar muallif, rassom, muharrir va taqdimotchi vazifalarini bajarishlari mumkin. Bu faoliyat hamkorlik, mas’uliyat va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Oila va maktab hamkorligida kitobxonlik muhitini yaratish. Bolaning kitobga munosabati faqat maktabda shakllanmaydi. Oiladagi muhit, ota-onaning kitob o‘qishga munosabati, uyda kitoblarning mavjudligi va birgalikda mutolaa qilish odati katta ahamiyatga ega. Ota-ona farzandiga kitob o‘qishni buyurish bilan cheklanmay, o‘zi ham mutolaa qilsa, bola uchun tabiiy namuna yuzaga keladi. Oilaviy kitobxonlikni tashkil etish uchun har kuni uzoq vaqt ajratish shart emas. Kun davomida 10–15 daqiqalik birgalikdagi o‘qish, navbat bilan ovoz chiqarib mutolaa qilish yoki o‘qilgan hikoya haqida suhbatlashish ham foydali odatni shakllantiradi. Suhbat davomida boladan asarni yoddan aytib berish talab qilinmasdan, “Senga qaysi qahramon yoqdi?”, “Qaysi joyi seni o‘ylantirdi?” kabi savollar berilishi maqsadga muvofiq. Maktab kutubxonasi ham kitobxonlik muhitining muhim qismidir. Kutubxonachi va sinf rahbari hamkorligida kitob taqdimotlari, “Haftaning kitobi”, kichik kitob ko‘rgazmalari, ertakxonlik soatlari va o‘quvchilar tavsiyasi burchagini tashkil etish mumkin. Bunda o‘quvchilar faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo‘lishlari kerak. Raqamli texnologiyalar kitobxonlikni qo‘llab-quvvatlash vositasi bo‘lishi mumkin. Elektron kitoblar, audioertaklar va ta’limiy platformalar ayrim bolalar uchun matnga qiziqishni oshiradi. Biroq ekran orqali o‘qish bosma kitob bilan ishlash, suhbat va mustaqil yozish faoliyatining o‘rnini to‘liq egallamasligi kerak. Raqamli manbalarni tanlashda yoshga moslik, mazmunning ishonchliligi va foydalanish vaqtiga e’tibor berish zarur.

Kitobxonlik va ijodiy fikrlash natijalarini baholash. Kitobxonlik madaniyatini baholashda faqat bir daqiqada o‘qilgan so‘zlar soni yoki matnni yoddan qayta aytish bilan cheklanib qolmaslik lozim. O‘quvchining matn mazmunini tushunishi, asosiy fikrni ajratishi, savol tuzishi, xulosa chiqarishi va o‘z munosabatini bildira olishi ham e’tiborga olinadi. Baholash jarayoni bolaning rivojlanish dinamikasini ko‘rsatishi kerak. Ijodiy fikrlashni kuzatishda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin: yangi g‘oya taklif qila olishi; bir masalaga bir nechta yechim topishga intilishi; fikrini izchil tushuntirishi; matndagi dalillardan foydalanishi; guruh bilan hamkorlik qilishi; o‘z ishini qayta ko‘rib, takomillashtira olishi. Bu mezonlar qat’iy qolip sifatida emas, o‘quvchining individual rivojlanishini aniqlashga yordam beruvchi yo‘nalishlar sifatida qo‘llanadi.

O‘qituvchi o‘quvchilarning kitobxonlik kundaligini yuritishiga ko‘maklashishi mumkin. Kundalikda kitob nomi, muallif, o‘qilgan sana, esda qolgan qahramon, yangi o‘rganilgan so‘z va shaxsiy taassurot qayd etiladi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar yozish o‘rniga rasm, belgi yoki qisqa jumlalardan foydalanishlari mumkin. Muhimi, kundalik nazorat vositasiga aylanib qolmasdan, bolaning o‘qish tajribasini aks ettirsin. Rag‘batlantirishda faqat eng ko‘p kitob o‘qigan o‘quvchini ajratish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Turli bolalarning yutuqlari – ifodali o‘qish, qiziqarli savol berish, yangi so‘zlarni o‘rganish, kitob tavsiya qilish, ijodiy yakun yaratish kabi harakatlar ham e’tirof etilishi lozim. Shunda o‘qish tezligi turlicha bo‘lgan o‘quvchilar ham o‘z mehnati qadrlanishini his etadilar.

Amaliy tavsiyalar

Birinchidan, sinfda yosh xususiyatlariga mos, mazmunan rang-barang kitoblar joylashtirilgan kichik kitob burchagini tashkil etish tavsiya qilinadi. Kitoblar o‘quvchilar qo‘li yetadigan joyda bo‘lishi, ularni mustaqil tanlash imkoniyati yaratilishi kerak.

Ikkinchidan, haftada kamida bir marta qisqa kitobxonlik mashg‘ulotini tashkil etib, unda o‘quvchilar o‘qigan asari haqida erkin fikr almashishlari mumkin. Har bir bola gapirishga majbur qilinmasin; avval rasm, kalit so‘z yoki juftlikdagi suhbat orqali fikrini tayyorlashiga sharoit yaratilsin.

Uchinchidan, o‘qish darslarida yopiq savollar bilan bir qatorda ochiq savollardan ham foydalanish zarur. “Matnda nima bo‘ldi?” savoli bilan birga “Nima uchun shunday bo‘ldi?”, “Boshqa qanday yo‘l tutish mumkin edi?” kabi savollar berilishi o‘quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi.

To‘rtinchidan, ota-onalarga kitob tanlash, birgalikda o‘qish va farzand bilan mazmunli suhbatlashish bo‘yicha sodda tavsiyalar berish maqsadga muvofiq. Bunda oilalarning imkoniyatlari turlicha ekanini hisobga olib, qimmat kitoblar xarid qilishni majburiy shart sifatida qo‘ymaslik kerak.

Beshinchidan, har bir ijodiy topshiriqdan so‘ng o‘quvchiga o‘z ishini taqdim etish va sinfdoshlarining ishlarini hurmat bilan tinglash imkoniyati berilsin. Ijobiy fikr-mulohaza bolaning ijodiy faolligini mustahkamlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish ta’lim-tarbiyaning o‘zaro bog‘liq, muhim yo‘nalishlaridir. Kitob bilan muntazam ishlash bolaning nutqi, xotirasi, tasavvuri va dunyoqarashini boyitadi. O‘qilgan matnni tahlil qilish, qahramonlarga munosabat bildirish, savol tuzish va yangi yakun yaratish esa mustaqil hamda ijodiy fikrlashga zamin yaratadi.

Bu jarayon samarali bo‘lishi uchun o‘qituvchi o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishi, qiziqarli matnlar tanlashi, erkin fikr bildirishga imkon beruvchi muhit yaratishi zarur. Oila, maktab kutubxonasi va ta’lim muassasasi hamkorligi kitobxonlik odatini kundalik hayotning bir qismiga aylantiradi. Eng muhimi, bolada kitob o‘qishga nisbatan ichki ehtiyojni uyg‘otish, o‘qishni majburiyat emas, zavqli va mazmunli faoliyat sifatida his etishiga ko‘maklashishdir.

Shunday qilib, kitobxonlik madaniyati rivojlangan, ijodiy fikrlashga qodir o‘quvchi kelajakda bilimni mustaqil egallaydigan, muammolarga turli yechimlar izlaydigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxs bo‘lib shakllanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 23-sentabr 2020-yil.

2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. (Asarning ilk nashri 1913-yil.)

3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

4. Rodari, G. The Grammar of Fantasy: An Introduction to the Art of Inventing Stories. – New York: Teachers & Writers Collaborative, 1996.

5. UNESCO. Reading the Past, Writing the Future: Fifty Years of Promoting Literacy. – Paris: UNESCO, 2017.

6. International Reading Association. Standards for the English Language Arts. – Newark, DE: International Reading Association, 1996.